

Zegarek kieszonkowy w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie

Monika Ogiewa-Sejnota
Stargard

m.ogiewa-sejnota@muzeum-stargard.pl

Abstrakt

Celem artykułu jest opisanie zakupionego do zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie zegarka kieszonkowego. Wyprodukowany w latach 20. XX w. przez firmę Phenix Watch Co. model zegarka kieszonkowego EXTRA był sprzedawany u stargardzkiego zegarmistrza Antona Grunowa. Zegarmistrz należał do cechu zrzeszającego zegarmistrzów ze Stargardu i powiatu szadzkiego. Przez wiele lat prowadził swój zakład przy Pyritzerstraße 28, obecnej ulicy Mieszka I.

Abstract

The aim of the article is to describe a pocket watch purchased for the collection of the Museum of Archaeology and History in Stargard. The EXTRA pocket watch, manufactured by Phenix Watch Co. in the 1920s, was sold by a Stargard watchmaker Anton Grunow. The watchmaker belonged to the guild of watchmakers from Stargard and Szadzko Commune. He had been running his shop, located at Pyritzerstraße 28, today ulica Mieszka I, for many years.

Słowa kluczowe

Stargard, zegarek kieszonkowy, Anton Grunow

Keywords

Stargard, pocket watch, Anton Grunow

Zbiory Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Stargardzie powiększyły się o interesujący zabytek techniki, jakim jest ręcznie nakręcany model zegarka kieszonkowego EXTRA¹. Do zbiorów został on zakupiony od osoby prywatnej. Warto nadmienić, że jest to pierwszy model zegarka kieszonkowego w zbiorach muzeum.

Nowy nabytek muzealny to trzydeklowy szwajcarski zegarek kieszonkowy EXTRA wyprodukowany w latach 20. XX w. i sprzedawany przez stargardzkiego zegarmistrza Antona Grunowa, który mieszkał i prowadził swój zakład przy obecnej ulicy Mieszka I,

¹ Wpisany do księgi inwentarzowej pod numerem MS/S/1279.

a niegdyś Pyritzerstraße 28². Koperta zegarka wykonana jest ze srebra, o czym świadczą znaki probiercze zamieszczone wewnątrz koperty. U góry zewnętrznego dekla widnieje szwajcarska punca eksportowa, którą dla przedmiotów wykonanych ze srebra symbolizował głuszec w pięciokątnym obramieniu. Świadczy to o tym, że zegarek mógł zostać wyprodukowany w okresie pomiędzy 1880-1930 r., bowiem wówczas używano takiego znaku probierczego dla przedmiotów wykonanych ze srebra na terenie Szwajcarii³. Pod tym znakiem probierczym wygrawerowano próbę srebra 0,800. Poniżej po lewej stronie umieszczona została importowa punca niemiecka – księżyc i korona obowiązująca na terenie Rzeszy Niemieckiej od 1 stycznia 1888 r.⁴ Po prawej stronie dekla widnieje symbol marki Extra. Poniżej na środku znajduje się numer seryjny zegarka: 5230914. Oprócz tych znaków można zaobserwować liczne grawery będące prawdopodobnie informacjami o ewentualnych naprawach czy przeglądach. Po jednej stronie przegrody oddzielającej tylną kieszeń zegarka od mechanizmu wygrawerowano imię, nazwisko oraz miejsce zamieszkania sprzedawcy: *Anton Grunow/ Stargard in Pommern* (ryc. 1). Po drugiej stronie przegrody umieszczono pionowo następujące znaki: symbol graficzny marki EXTRA, numer seryjny zegarka oraz słowo METAL. Tylna, zewnętrzna część koperty zawiera centralnie umieszczoną tarczę herbową, którą okala wieniec (ryc. 2).

Zegarek posiada mechanizm (ryc. 3) odmierzający czas składający się z pięciu podstawowych elementów: części dostarczającej energię, kół zębatach, wychwyty, kontrolera oraz wskaźnika czasu. Energia przesyłana jest za pomocą mechanizmu napędowego w postaci wałka naciągowego zakończonego główką zwaną koronką. Powstała w ten sposób energia magazynowana jest w sprężynie zamkniętej w metalowym okrągłym pudełku otoczonym pierścieniem koła zębatego. Następnie za pomocą kolejnych kół zębatach następuje jej transfer do środka zegarka. Kolejnym elementem zegarka kieszonkowego jest wychwyty tzw. szwajcarski wstrzymujący zbędną utratę energii. W zegarku niewidoczne są wszystkie elementy wspomnianego wychwyty, a w szczególności niezauważalne są dwie palety blokujące i odblokowujące koło wychwyty. Ostatnią widzialną częścią mechanizmu jest kontroler składający się z równoważni i sprężyny regulującej. Na elementach chroniących mechanizm widoczna jest nazwa modelu EXTRA. Porcelanowa tarcza (ryc. 4) zegarowa o średnicy 4,5 cm. Godziny zaznaczono na niej cyframi rzymskimi, a minuty za pomocą indeksów. Tarcza posiada dwie zdobione wskazówki: godzinową i minutową. W jej dolnej części znajduje się mała tarcza sekundowa.

Jednym ze sposobów klasyfikacji zegarków jest sposób ich użytkowania, dlatego zegarki kieszonkowe zaliczane są do tzw. zegarków noszonych lub inaczej osobistych. Historia mechanicznych zegarków kieszonkowych zaczęła się już w średniowieczu, kiedy wynaleziono mechanizm sprężynowy. Pierwszy znany zegarek kieszonkowy

² Mosse 1915, 67; Stargarder Adressbuch 1937, 233.

³ Hallmarking of Watches. Imported into Britain during the Nineteenth and Early Twentieth Centuries, [dostęp: 17.0.2016], <<http://www.incorporationofgoldsmiths.org/content/media/David-Boettcher-Hallmarking-of-Watches-Imported-into-Britain-during-the-Nineteenth-and-Early-Twentieth-Centuries-NAWCC-Watch-Clock-Bulletin-November-December-2014.pdf>>.

⁴ Gesetz über den Feingehalt der Gold- und Silberwaren, [dostęp: 17.08.2016], <<https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/feingehg/gesamt.pdf>>.

został wykonany ok. 1430 r. dla burgundzkiego króla Filipa Dobrego. Obecnie ten zabytek jest przechowywany w norymberskim Germanisches Nationalmuseum. W tym samym muzeum znajduje się inny przykład dawnej sztuki zegarmistrzowskiej tzw. norymberskie jajko. Tym określeniem nazywano pierwsze zegarki kieszonkowe, gdyż swoim kształtem przypominały kurze jajko. Wywodzą się one z zegarów puszkowych i jako pierwszy zaczął je wytwarzać norymberski rzemieślnik Peter Henlein (ok. 1485-1542). Jego sukcesem było umieszczenie wewnątrz przenośnego pudełka mechanizmu sprężynowego⁵. Od tego momentu zaczęły być one postrzegane jako przykład nowoczesnych zegarków, ponieważ możliwe było ich noszenie na szyi bądź włożenie do kieszeni ubrań. Uchodziły za towar luksusowy i dostępny wyłącznie dla ówczesnych elit – zegarki były oznaką zamożności i prestiżu. Od 2. połowy XVIII w. zegarki kieszonkowe wykonywano z materiałów szlachetnych i ozdabiano technikami jubilerskimi⁶.

Z biegiem czasu zegarki kieszonkowe stawały się dobrem coraz bardziej powszechnym. Miano towaru luksusowego straciły podczas rewolucji przemysłowej, która w wielu europejskich krajach doprowadziła do dynamicznego rozwoju przemysłu zegarkowego. Do tej pory zegarki kieszonkowe wykonywane były ze srebra bądź złota. W czasach, kiedy w fabrykach zatrudniano rzesze ludzi, którym płacono godzinową stawkę, a czas pracy był dokładnie określony, niezwykle ważna była punktualność. W konsekwencji doprowadziło to do produkcji zegarków kieszonkowych na masową skalę i z gorszych materiałów, ale za to znacznie tańszych. Szacuje się, że pod koniec XIX stulecia z taśm produkcyjnych schodziło dziennie ok. 4000 zegarków, przez co były dostępne dla szerszych grup społecznych. Ich ceny wówczas uległy zróżnicowaniu ze względu na materiał, z którego były wykonane⁷.

Jedna z powstałych w tym czasie firm została założona w 1873 r. w szwajcarskim Porrentruy w kantonie Jura. Jej twórcami byli Jules Dubail, Jean-Baptista Monnin i Joseph Frossard. Przedsiębiorstwo nosiło wówczas nazwę składającą się z nazwisk właścicieli. Następnie została ona przejęta przez potentatów przemysłowych z Société d'HORLOGERIE de Bassecour, którzy w 1899 r. zreorganizowali firmę nadając jej tym samym nazwę Société d'HORLOGERIE de Porrentruy. W tym czasie zajmowała się ona głównie produkcją i sprzedażą złotych medali wystawionych na organizowanej w tym czasie w Paryżu wystawie światowej. Firma rozpadła się zaledwie trzy lata później, kiedy odszedł z niej jeden ze współwłaścicieli. Dzięki zabiegom Edouarda Augusta Boivina i Gastona Daucourta odrodziła się pod nazwą Phönix Watch Co. SA, a od lat 20. XX w. funkcjonowała jako Phenix Watch Co. Wtedy właśnie na rynek weszły najbardziej znane marki zegarków kieszonkowych produkowanych przez tę firmę, czyli Phenix, EROS, ARGUS i opisywana EXTRA⁸.

⁵ Die Spindeluhr-Fachwissen und Spindeluhren finden, [dostęp: 8 lipca 2016], <<http://www.spindeluhren.de/>>; Die älteste Taschenuhr der Welt? Der Henlein-Uhrenstreit, [dostęp: 8 lipca 2016], <<http://www.gnm.de/ausstellungen/sonderausstellungen-rueckblick/henlein-uhrenstreit/>>.

⁶ Kluczward 2008, 33.

⁷ Latzel 2009, 7-8.

⁸ La Manufacture d'Horlogerie Phénix, [dostęp: 13 lipca 2016], <<http://www.cliniquehorlogere.ch/la-clinique-horlogere/manufacture-montre-phenix.html>>; Phenix Watch Co., [dostęp: 27 lipca 2016], <http://www.uhrenpaul.eu/Uhrenseite/Unterseiten/Subseite_Phenix.php>.

Rozwój przemysłu przyczynił się również do upadków cechów zegarmistrzów zrzeszających rzemieślników zajmujących się produkcją zegarów. Okazało się, że ich praca jest zbyt droga i czasochłonna, a w porównaniu z wyrobami produkowanymi w fabrykach nieopłacalna. Również w Stargardzie cech zegarmistrzów musiał uporać się z zachodzącymi zmianami, dlatego przeszedł reorganizację. Rozpoczęła się ona na przełomie XIX i XX w. W roku 1908 przygotowano projekt nowego statutu, który następnie został przedstawiony władzom miasta. Zakładał on, że będzie istniał wspólny cech zegarmistrzów mający siedzibę w Stargardzie. Miał on swoim zasięgiem obejmować powiat miejski Stargard oraz cały powiat szadzki. Do momentu jego zatwierdzenia wybrano tymczasowych przewodniczących, którymi byli zegarmistrzowie: Otton Durin, Johann Kerstern i Karl Mellenthin. Wśród członków cechu wymieniono natomiast: Antona Grunowa, Juliusa Freyerta, Karla Knüpela, Paula Reinlanda, Gustava Schmidta, Karla Straussa, Albrechta Herpela, Hermanna Webera oraz Karla Bethkego. Po zatwierdzeniu statutu przez władze miejskie Stargardu przeprowadzono wybory do władz cechu, podczas których nie doszło do żadnych rozsad w zarządzie. Antona Grunowa zaś wybrano jako osobę odpowiedzialną za sprawowanie opieki nad młodzieżą uczącą się zawodu⁹.

Nowy nabytek w zbiorach Muzeum był impulsem do przesłedzenia historii cechu zegarmistrzów stargardzkich i sposobu, w jaki produkcja fabryczna doprowadziła do upadku niewielkich, zrzeszonych często w cechy, zakładów zegarmistrzowskich. Przykładem zaistniałych zmian jest postać Antona Grunowa, który początkowo prowadził zakład zegarmistrzowski. Pod wpływem zachodzących zmian, będących pokłosiem rewolucji przemysłowej, stopniowo rozszerzał swoją działalność o sprzedaż zegarków. Pomimo tego nadal funkcjonował w ramach stargardzkiego cechu zegarmistrzów przyczyniając się do jego reorganizacji i pełniąc w nim rolę wychowawcy młodzieży.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Państwowe w Szczecinie (APS)

Akta miasta Stargardu (**AmS**)

6228 Die Errichtung einer Uhrmacher-Innung.

LITERATURA

Kluczwajd K. 2008. *Toruńskie zegary i zegarmistrzowie*. Toruń.

Latzel R.W. 2009. *Die Entwicklung der Taschenuhr für jedermann in Deutschland*. Norderstedt.

Mosse R. 1915. *Deutsches Reichs-Adressbuch. Provinz Pommern. Adressen von Industrie, Gewerbe, Handel und Landwirtschaft*. Berlin.

Stargarder Adressbuch. 1937. Stargard in Pommern.

⁹ APS AmS 6228, 17.

STRONY INTERNETOWE

- Die älteste Taschenuhr der Welt? Der Henlein-Uhrenstreit, [dostęp: 8 lipca 2016], <<http://www.gnm.de/ausstellungen/sonderausstellungen-rueckblick/henlein-uhrenstreit/>>.
- Die Spindeluhr-Fachwissen und Spindeluhren finden, [dostęp: 8 lipca 2016], <<http://www.spindeluhren.de/>>.
- Gesetz über den Feingehalt der Gold- und Silberwaren, [dostęp: 17 sierpnia 2016], <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/feingehg/gesamt.pdf>.
- Hallmarking of watches. Imported into Britain during the Nineteenth and Early Twentieth centuries [dostęp: 17.08.2016], < <http://www.incorporationofgoldsmiths.org/content/media/David-Boettcher-Hallmarking-of-Watches-Imported-into-Britain-during-the-Nineteenth-and-Early-Twentieth-Centuries-NAWCC-Watch-Clock-Bulletin-November-December-2014.pdf>>.
- La Manufacture d'Horlogerie Phénix, [dostęp: 13 lipca 2016], <<http://www.cliniquehorlogere.ch/la-clinique-horlogere/manufacture-montre-phenix.html>>.
- Phenix Watch Co., [dostęp: 27 lipca 2016], <http://www.uhrenpaul.eu/Uhrenseite/Unterseiten/Subseite_Phenix.php>.

Ryc. 1. Wewnętrzna część koperty zegarka z wygrawerowanymi danymi sprzedawcy Antona Grunowa.
Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie

Ryc. 2. Tylna część koperty. Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie

Ryc. 3. Mechanizm zegarka. Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie

Ryc. 4. Tarcza zegarka. Fot. P. Antczak, MAH w Stargardzie